

(ISSN: 2587-0238)

Atasoy, T. (2022). Examination of Perceived Stress Levels of Families Having Child With Intellectual Disability, *International Journal of Education Technology and Scientific Researches*, 7(17), 773-803.

DOI: <http://dx.doi.org/10.35826/ijetsar.429>

Article Type (Makale Türü): Research Article

EXAMINATION OF PERCEIVED STRESS LEVELS OF FAMILIES HAVING CHILD WITH INTELLECTUAL DISABILITY

Taner ATASOY

Ass. Prof., Istanbul Gelişim University, Istanbul, Turkey, tatasoy@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0001-5885-0663

Received: 21.10.2021

Accepted: 18.01.2022

Published: 01.03.2022

ABSTRACT

The purpose of the research is the examination of perceived stress levels of families having child with intellectual disability. In the research, cross-sectional survey model, from among general survey models, was used. The research group was formed by the simple random sampled voluntary parents, as being 311 mothers and 154 father (n=465), of children with intellectual disability of different levels getting training and rehabilitation services at different institutions in the Istanbul province. "Demographic Information Form", which was formed by the researcher in order to obtain information regarding the general statuses of the parents, and which consisted of 8 articles as being gender, age, educational status, professional status, economic status, participation in trainings with respect to people with disability status, attachment of the required importance to people with disability status and getting home care payment or disability pension through the child status, and "Perceived Stress Scale", which was developed by Cohen, Kamarck and Mermelstein (1983), and whose adaptation to Turkish was made by Eskin, Harlak, Demirkiran and Dereboy (2013), were applied on the participants. The scale consisted of 10 articles in total, and it had a construct enabling the individuals to evaluate their stress levels by themselves. As statistical operation, initially Kolmogorov–Smirnov test was applied in order to test whether the data had normal distribution or not, and as the result of normal distribution of the data, t-test and ANOVA were used. Considering the general findings of the research, while significant differences were determined in the variables of gender, age, professional status, economic status, participation in trainings with respect to people with disability status, attachment of the required importance to people with disability status and getting home care payment or disability pension through the child status of families having child with intellectual disability, no significant difference was determined in their educational status variable. As the result of the analyses performed, it was determined that the perceived stress levels of families having child with intellectual disability were high. In the light of the findings obtained, the causes of perceived stress levels of families were searched, and suggestions were made for decreasing the stress levels of families.

Keywords: Person with intellectual disability, family, stress

INTRODUCTION

One of the facts accepted by the society is individual differences being present among the individuals. While these individual differences have some distinctive characteristics for some individuals, they may involve states which cannot be easily distinguished for some other individuals. And the people with intellectual disability are ones who have characteristics which cannot be distinguished. Despite they exhibit similar peculiarities with their peers in terms of physiological development process, they are obliged to maintain their lives as depending on a second individual when it comes to their intellectual development processes and capacities.

Family, which forms the foundation of society and which is its significant part today, should be deemed as a socio-economic institution that meets individual needs such as nutrition, sheltering, protection and healthy living, and personal needs such as training, raising and providing rights, and humanitarian needs such as equipping with moral emotions and thoughts (Nirun, 1994). When a person with intellectual disability joins the family, the family is faced as a more special institution requiring care in terms of individual, personal and humanitarian needs. The family, being in this state, endeavors for the sake of fulfilling the significant tasks that the society does not fulfill for their own persons with disability. This effort made causes changes in the constructs of the society in time. In this sense, family has the position of basic regulator of attitudes and behaviors exhibited in the society against the persons with disabilities.

It is asserted by many studies in literature that primarily the parents, siblings, relatives, namely the families are the ones providing significant support for people with intellectual disability in maintaining their lives (Çitil & Doğan, 2019). The parents are one of groups taking the highest responsibility in the process of continuation of lives of people with intellectual disability. Having a child with intellectual disability brings along many socio-economic and psycho-social problems. Having a child, requiring training with special care and having special needs, means that it may be faced with various problems and difficulties in the family. The researches in literature indicate that mothers are the ones in the family undertaking a great part of the responsibilities and duties with respect to the child with intellectual disability.

The most significant problem among the difficulties faced by the families of people with intellectual disability is the training of their child (Nirun, 1994). The knowledge of the families regarding how the child will be trained and regarding the child's disability or disabilities is the most significant factor affecting the process that the families experience with their children. It is asserted that the families' stress levels decrease as the result of intense trainings provided to families in order to upskill the people with intellectual disability regarding their self-care (Cavkaytar, 1999; Özcan, 2004; Ulugöl & Cavkaytar, 2020).

When factors creating stress and pressure on the families are examined, regulating their life styles and daily routines as per the disability statuses of their children, and shaping of all the plans and social relationships around the person with intellectual disability are expressed as factors decreasing the parents' satisfaction with life and quality of life, and increasing their stress levels (Canarşlan & Ahmetoğlu, 2015; Avşaroğlu & Okutan, 2018; Akkok et al., 1992).

The efforts made by the family, for ensuring and maintaining the care of the person with disability, cause the mothers and fathers to experience stress in time. When the underlying causes of this stress are considered in terms of the family's own dynamics, these are economic difficulties experienced by the family, lack of knowledge regarding the disability, changing construct and role of family's dynamic and accompanying despair, and negative psychological factors in skills of overcoming depression and stress (Köksal & Kabasakal, 2012).

While it is being specified that family is a significant factor having strong and durable effect on lives of people with disability, the families, according to the disability status of their child, seek means of reacting their child with intellectual disability emotionally, adapting to own reactions of each disability group, accessing social resources, making investments for the future, and accessing the opportunities of socialization beyond familial socialization (Lustig, 2002). The families expect their child with intellectual disability to access and benefit from the same rights with healthy individuals. In this sense, the supports for the treatment costs in countries, where the health guarantee and financing are being covered by the government, are important for access to such rights and for prevention of hitches such families experience (Parizot et al., 2019). When the studies performed in Turkey is examined, there are various studies on the stress levels of mothers being in the position of caregiver of child with intellectual disability (Kaytez et al., 2015; Sivrikaya & Tekinarslan, 2013; Demir et al., 2010; Uğuz et al., 2004). In these studies, it was suggested that social support and division of labor regarding the child were decreasing the perceived stress of parents having child with disability (Köksal & Kabasakal, 2012), and that increase of social support perceived by the mothers having child with disability was decreasing the families' stress and the burden on the families (Sivrikaya & Tekinarslan, 2013).

METHOD

In this section, information about the analysis of the data obtained during the study is presented.

Ethical Issue

The necessary permissions (ethics committee/parental consent) required to carry out the study were obtained and then the study was started. Ethical approval for this study, which was based on volunteerism, was obtained by the Istanbul Gelişim University Ethics Committee Presidency with the election number 2022-03-14, dated 12/01/2022.

Research Model

In the research, in which the perceived stress levels of families having child with intellectual disability were examined, cross-sectional survey model, from among the general survey models, was used. The cross-sectional survey researches are actualized by making measurement at a time in accordance with the peculiarities of the variable to be depicted (Fraenkle et al., 2006).

Research Group

The research group was formed by the voluntary participation of simple random sampled parents, as being 311 mothers and 154 father (n=465), of children with intellectual disability of different levels getting training and rehabilitation services at different institutions in the Istanbul province.

Data Collection Tools

Demographic Information Form was prepared by the researcher in order to collect information regarding demographic characteristics of families, participating in the research, having child with intellectual disability. This form was used for getting information regarding parents' genders, ages, educational statuses, professional statuses, economic statuses, statuses of having been trained with respect to people with intellectual disability, statuses of attaching required importance to people with intellectual disability, and status of getting home care payment or disability pension through the child.

Perceived Stress Scale (PSS) was developed by Cohen et al., (1983), and its adaptation to Turkish was performed by Eskin et al., (2013). The scale consisted of 10 articles, and it had a construct enabling the individuals to evaluate their stress levels by themselves. The lowest score that could be obtained from the scale of 5 point Likert type was 0, and the highest score could be obtained from the same was 40. It included questions with respect to stressful circumstances that the participants had faced in recent one month, and their ability to overcome the same, their feeling of despair, and their skills of controlling and coping with the same. The high level of the scores obtained from the scale expresses the high level of perceived stress of the individual.

Data Analysis

The data was evaluated by the SPSS 25.00 program. Demographic factors were processed with frequency analysis. In the analysis of other data, it was examined whether the data was showing normal distribution or not, and by finding out that they were showing a normal distribution, the performance of parametric tests was deemed fit. In the research, independent samples t-test, and ANOVA test –for multiple comparisons among different variables- were used as analysis methods.

FINDINGS

In this section, the data obtained from the “perceived stress” scale applied on families having child with intellectual disability was analyzed, and it was given in the following table.

Table 1. Demographic Characteristics of the Participants

Personal Information	Variables	F	%
Gender	Female	311	66,9
	Male	154	33,1
Age	25-30	74	15,9
	31-36	130	28,0
	37-42	134	28,8
	43-49	95	20,4
	50 and above	32	6,9
Educational Status	Not literate	27	5,8
	Elementary School	188	40,4
	Secondary School	79	17,0
	High School	105	22,6
Profession	Bachelor's Degree	66	14,2
	Housewife	231	49,7
	Government officer	47	10,1
	Worker	47	10,1
	Private Sector	73	15,7
	Self-Employed	39	8,4
Economic Status	Unemployed	28	6,0
	Not Well	15	3,2
	Well	64	13,8
Have you participated in trainings with respect to people with disability?	Good	386	83,0
	Yes	184	39,6
	No	281	60,4
Is the required importance being attached on the people with disability?	Yes	54	11,6
	No	411	88,4
Are you getting home care payment or disability pension through your child?	Yes	155	33,3
	No	310	66,7

When Table 1 is examined, it is observed that in terms of gender variable 66.9% of the participants were females, and 33.1% of them were males. In terms of age variable, 15.9% of them were at the age range of 25-30, 28.9% of them were at the age range of 31-36, 28.8% of them were at the age range of 37-42, 20.4% of them were at the age range of 43-49, and 6.9% of them were at the age range of 50 and above. In terms of educational status variable, it is observed that 5.8% of them were not literate, 40.4% of them were elementary school graduates, 17.0% of them were secondary school graduates, 22.6% of them were high school graduates, and 14.2% of them had bachelor's degree. In terms of professional group variable, it is observed that 49.7% of them consisted of housewives, 10.1% of them consisted of government officers, 15.7% of them were working in private sector, 8.4% of them consisted of self-employed people, and 6.0% of them were unemployed. In terms of economic status variable, it is observed that 3.2% of the participants were at not well level, 13.8% of them were at well level, and 83.0% of them were at good level. In terms of the variable of participating in trainings with respect to people with disability, 39.6% of them had attended, and 60.4% of them had not. In terms of the variable of whether the required importance was being attached to the people with disability, it is observed that 11.6% of them responded as yes, and 88.4% of them responded as no. In terms of the variable of getting home care payment or disability pension through the child, it is observed that 33.3% of them responded as yes, and 66.7% of them responded as no.

Table 2. T-test Results of Perceived Stress Levels of Families Having Child With Intellectual Disability in Terms of the Gender Variable

	Gender	N	X	Sd	t	p
Perceived Stress Score	Male	311	21.24	5.455	2.083	.038*
	Female	154	20.16	4.829		

*p<0.05

When Table 2 is examined, a statistically significant difference was determined between the perceived stress levels of families having child with intellectual disability in terms of the gender variable ($p < 0.05$).

Table 3. ANOVA Results of Perceived Stress Levels of Families Having Child With Intellectual Disability in Terms of the Age Variable

Dimension	Age	N	X	Sd	f	p	Significant Difference
Perceived Stress Score	25-30 ¹	74	20.10	5.934	2.863	.023	1-2 2-5
	31-36 ²	130	21.92	4.892			
	37-42 ³	134	21.19	5.250			
	43-49 ⁴	95	19.84	5.308			
	50 and above ⁵	32	20.25	4.500			

* $p < 0.05$

When Table 3 is examined, a statistically significant difference was determined among the perceived stress levels of families having child with intellectual disability in terms of the age variable ($p < 0.05$). It was determined that the difference was arising among individuals at the age range of 25-30, 31-36, and 50 and above.

Table 4. ANOVA Results of Perceived Stress Levels of Families Having Child With Intellectual Disability in Terms of the Educational Status Variable

Dimension	Educational Status	N	X	Sd	f	p	Significant Difference
Perceived Stress Score	Not literate ¹	27	21.14	4.951	1.113	.349	-
	Elementary School ²	188	20.97	5.189			
	Secondary School ³	79	20.39	5.221			
	High School ⁴	105	21.57	4.943			
	Bachelor's Degree ⁵	66	20.00	6.139			

When Table 4 is examined, a statistically significant difference was not determined among the perceived stress levels of families having child with intellectual disability in terms of the educational status variable ($p > 0.05$).

Table 5. ANOVA Results of Perceived Stress Levels of Families Having Child With Intellectual Disability in Terms of the Professional Status Variable

Dimension	Profession	N	X	Sd	f	p	Significant Difference
Perceived Stress Score	Housewife ¹	131	21.45	5.439	1.724	.041	1-4 2-6
	Government Officer ²	67	19.61	5.921			
	Worker ³	77	19.89	3.984			
	Private Sector ⁴	83	20.84	5.348			
	Self-Employed ⁵	49	21.10	4.998			
	Unemployed ⁶	58	19.71	4.387			

* $p < 0.05$

When Table 5 is examined, a statistically significant difference was determined among the perceived stress levels of families having child with intellectual disability in terms of the professional status variable ($p < 0.05$). It was observed that this difference was between the housewives and the ones working in private sector, and between the government officers and unemployed ones.

Table 6. ANOVA Results of Perceived Stress Levels of Families Having Child With Intellectual Disability in Terms of the Economic Status Variable

Dimension	Economic Status	N	X	Sd	f	p	Significant Difference
Perceived Stress Score	Not Well ¹	15	22.46	5.501	3.493	.031	1-3
	Well ²	64	22.26	4.738			
	Good ³	386	20.59	5.317			

*p<0.05

When Table 6 is examined, a statistically significant difference was determined among the perceived stress levels of families having child with intellectual disability in terms of the economic status variable (p<0.05). It was observed that this difference was between the groups with not well and good economic statuses.

Table 7. T-test Results of Perceived Stress Levels of Families Having Child With Intellectual Disability in Terms of the Participation in Trainings With Respect to People With Disability Status Variable

	Have you participated in trainings with respect to people with disability?	N	X	Sd	t	p
Perceived Stress Score	Yes	184	20.53	5.056	-1.144	.043
	No	281	21.11	5.411		

*p<0.05

When Table 7 is examined, a statistically significant difference was determined between the perceived stress levels of families having child with intellectual disability in terms of the participation in trainings with respect to people with disability status variable (p<0.05).

Table 8. T-test Results of Perceived Stress Levels of Families Having Child With Intellectual Disability in Terms of the Attachment of the Required Importance to People With Disability Status Variable

	Is the required importance being attached on the people with disability?	N	X	Sd	t	p
Perceived Stress Score	Yes	54	22.18	5.905	1.934	.047
	No	411	20.71	5.171		

*p<0.05

When Table 8 is examined, a statistically significant difference was determined between the perceived stress levels of families having child with intellectual disability in terms of the attachment of the required importance to people with disability status variable (p<0.05).

Table 9. T-test Results of Perceived Stress Levels of Families Having Child With Intellectual Disability in Terms of Getting Home Care Payment or Disability Pension Through the Child Status Variable

	Are you getting home care payment or disability pension through your child?	N	X	Sd	t	p
Perceived Stress Score	Yes	155	21.42	4.972	1.569	.028
	No	310	20.61	5.408		

*p<0.05

When Table 9 is examined, a statistically significant difference was determined between the perceived stress levels of families having child with intellectual disability in terms of getting home care payment or disability pension through the child status variable (p<0.05).

CONCLUSION and DISCUSSION

The findings obtained by the study, in which the perceived stress levels of families having child with intellectual disability were examined, were associated to the studies in literature, and they are provided in this section.

In the findings of the research, statistically significant difference was determined between the perceived stress levels of families having child with intellectual disability in terms of gender variable. While it was observed that the finding obtained was significant in the direction of females, it can be said that it is arising from the fact that the burden of giving care to child with disability is on the mothers. By the study of Ayyıldız et al., (2012) performed on mothers having child with intellectual disability, they stated that the stress experienced by the mother was higher than that of the father in case of presence of a person with disability in the family, and that the main cause of this was the fact that the mothers were the ones being mainly in charge of the care of the child no matter what their social roles were. And Kaner (2004), by the study performed on mothers and fathers having child with intellectual disability, specified that the mothers were experiencing higher stress compared to fathers as they were sensitive to their children and as they were spending more time with their children. Uğuz et al., (2004), by their study performed on mothers both having and not having child with disability, determined that the levels of stress, anxiety and depression of mothers having child with disability were higher compared to mothers not having child with disability. Dereli and Okur (2008), by their study examining the depression states of families having child with disability, determined that the depression levels of the families were high. The finding obtained was similar with findings of similar studies in literature in terms of gender variable.

According to another finding obtained by the study, statistically significant difference was determined among the perceived stress levels of families having child with intellectual disability in terms of age variable. By the findings obtained, it was observed that stress levels of younger parents were higher, and that stress levels of older parents were lower. This status may be explained by the fact that older families having child with disability are more experienced due to increasing age, and that they tend to accept their present status. When the literature is examined, there are many studies stating that, by the consideration of the child's age, family's age, care giver and educational statuses, the responsibilities imposed on the family were increasing in case the family was unable to fulfill the behaviors and responsibilities conforming to the age of the child with disability as her/his academic age gets along, and that the stress levels of families were thus increasing along with other burdens of life (Gülaldı, 2010; Kaytez et al., 2015; Robinson & Neece, 2015; Stanojević et al., 2017). In the study of Köksal and Kabasakal (2012) performed with the purpose of determination of perceived stress of parents having child with intellectual disability, they stated that there was a difference in families' stress and coping skills in the child's infancy and adolescence periods. Bal (2018), by the research performed on families having child with disability, stated that trait concern levels of mothers having child with disability were increasing by the increase of age. Flynt and Wood (1989), by their study examining the stress and coping skills of mothers having child with mental retardation, determined that the mothers' concern levels were decreasing by the increase of their age. Firat et al. (2002), by their study performed on mothers having child with autism and child with intellectual disability, concluded that the depression levels of younger mothers having child with autism were significantly high, and that the state anxiety levels of older mothers having child with intellectual disability were significantly high. When

the literature is examined, there are also studies that don't tally with the general findings, and with the findings of our research. Coşkun and Akkaş (2009), by their study examining the trait concern levels and social support perceptions of mothers having child with disability, concluded that the concern levels were increasing along with the increase of age. Our study is similar with studies in literature in terms of the age variable.

According to another finding of the study, even if statistically significant difference was not determined among perceived stress levels of families having child with intellectual disability in terms of educational status variable, by the examination of mean rank it was observed that the levels of stress were increasing along with the decrease of educational level. Education may enable the families having child with disability to cope with difficulties, to adapt themselves to their statuses, to assist the child in accepting her/his incapacities by increasing her/his knowledge about her/his disability, and to decrease their own worries and feelings of guilt. When the literature is examined, there are studies that don't tally with the findings of our research. Ayyıldız et al., (2012), by their study on mothers having child with intellectual disability, stated that as the mothers' educational levels decrease that their average scores for coping with stress were increasing, in other words that they were beginning to experience more stress. Coşkun and Akkaş (2009), by their study examining the trait concern levels and social support perceptions of mothers having child with disability, stated that along with the increase of the mothers' educational levels that they were generally being more successful in developing solutions against the possible problems regarding their child with disability through improving their problem solving skills. Conk and Yıldırım (2005), by their study in which they performed the planned training of mothers/fathers having child with mental incompetence, determined a difference between the mothers'/fathers' scores of coping with stress prior to and after the training. It was determined that the mothers'/fathers' scores of coping with stress had decreased after the training. Sevindik et al., (2006), by their study on women having child with disability, determined that their low educational levels were increasing their rates of being unsatisfied with their lives. Varona et al., (2007) reported that consultancy and training programs for the caregivers were decreasing their perceived stress load.

According to another finding obtained by the study, statistically significant difference was determined among the perceived stress levels of families having child with intellectual disability in terms of professional status variable. It was observed that this difference was between the housewives and the ones working in private sector, and between the government officers and unemployed ones. It is being thought that this status may be due to the fact that undertaking of excessive responsibility by the families having child with disability for meeting the care and support needs of the child was causing them not to perform their own profession or not working at all even if they have a profession. When the literature is examined, there are studies that don't tally with the findings of our research. In the study of Erkuran (2015), there is the expression of "the individual's income is obtained through profession, and in a sense profession is regarded as a concept affecting health and access to health services". In the study of Kaya (2019) performed on care givers, it was stated that no relationship was found between an individual's profession and stress through the examination of stress level by the consideration of professional and working status. Özşenol et al., (2003), by their study on the evaluation of familial functions of families having child with disability, stated that no significant relationship could be found between the working status and profession of care givers and their coping with stress statuses. Güneysucu (2010), by his study

performed on the stress symptoms of fathers having trainable child with intellectual disability, stated that there was no statistically significant difference in terms of professional status variable.

According to another finding obtained by the study, statistically significant difference was determined among the perceived stress levels of families having child with intellectual disability in terms of economic status variable. It was observed that this difference was between the groups with not well and good economic statuses. It is being thought that this status was arising due to inability of meeting the child's care, education and health expenses due to low income. When literature is examined, many factors affecting the stress laving of families having child with intellectual disability are being referred. And the most significant one among these factors is the economic status variable. Economic difficulties experienced due to increase of care and training expenses of the child are able to cause inability of sufficiently meeting the other familial requirements, and experiencing of stress by the family members sue to many processes such as shame, sorrow and disappointment (Dyson, 1997; Havens, 2005; Küçükler, 2001). In a study of Buz (2003), he associated the disruption of the domestic routine and the change of domestic roles to insufficiency of economic statuses of families and thus to increase of stress levels. In another study addressing this status, Ohaeri (2003) stated that the primary duty of family was to meet the basic needs of their children, and to ensure them to maintain their lives in a healthy manner by keeping them up. Kaytez et al., (2015), by their study examining the stress levels of mothers having child with disability, determined significant difference between material need and stress. While it was concluded that the mothers' requirements were not differing as per monthly income statuses by a study performed by Sola and Diken (2008), it was observed that the familial requirements were differing as per monthly income statuses by a research performed by Mert (1997). Kumaş and Sümer (2019) determined that the stress levels of mothers with low income level were significantly lower compared to mothers with high income level. Sivrikaya and Tekinarslan (2013), by their study searching stress, social support and familial burden regarding mothers having child with mental incompetence, determined that their stress scores were increasing along with the increase of economic burden. Özsoy et al., (2006) found out that there were significant differences among the socio-economic levels in families having person with medium and severe level intellectual disability. In the study of Coşkun and Akkaş (2009) performed on mothers having child with disability, it was determined that as the income levels of the mothers increased, their trait concern levels decreased. Dönmez et al., (1998), by their study performed on families having child with disability, stated that the life styles of mothers were changing and that their social relationships were coming to an end, and that no change was occurring in the lives of fathers and that their material burdens and responsibilities were increasing after becoming aware of the disability status of their children. When the literature is examined, it is observed that there are findings supporting the findings of our research.

According to another finding obtained by the study, statistically significant difference was determined among the perceived stress levels of families having child with intellectual disability in terms of participation in trainings with respect to people with disability status variable. This difference was significant in the direction of ones responding as "no, I didn't participate in trainings". One of the most significant factors affecting the perceived stress levels of families is their level of knowledge regarding the disability of their child and the peculiarities of

that disability. It can be said that the level of stress decreases along with the increase of knowledge level. Participation of a family, having well knowledge about their child's disability and peculiarities of that disability, in the training of child with disability would significantly contribute to improvement of skills and behaviors of child with disability (Özen, 2010). Another significant issue for the family is the provision of psychological support at a level that will assist in eliminating the negative emotions they experience (Bailey Jr et al., 1990). The psychological support and training to be provided for the family cause the occurrence of positive changes in the life of child with disability (Dunst et al., 1988). Training and support services to be provided to families having child with disability are able to cause positive changes in the parents' perceptions, expectations, emotions and thoughts regarding their children and themselves, and are able to contribute them in anew and realistic determination of hopes for the future of the family (Ersanlı & Kutlu, 1998). Kaner (2004) stated by his study that the training and social support provided to parents was significantly decreasing their perceived stress, and that they were becoming more stress-proof in the process of raising their child with disability. Özköçü and Canpolat (2013), by their research performed on mothers with mental incompetence, concluded that trainings got in different fields were causing significant decrease in the stress levels of mothers. Tamer (2010) determined that stress management trainings provided to mothers having child with intellectual disability were significantly decreasing the mother's trait concern and depression levels. And in a similar study, Çin (2001) concluded that group guidance trainings got by mothers and fathers having child with disability were positively affecting the level of concern. Baker et al., (1991) determined that as the result of group training provided for parents with mental incompetence, a decrease was occurring in the stress and depression levels of the parents. When the literature is examined, it is observed that the families' participation in trainings regarding hitch and disability statuses is causing decrease in their stress levels. The findings obtained are of a quality supporting the findings of our study.

According to another finding obtained by the study, statistically significant difference was determined among the perceived stress levels of families having child with intellectual disability in terms of attachment of the required importance to people with disability status variable. This difference was significant in the direction of ones responding as "no". It is being thought that the main cause of this status may be due to lack of regard of children with disability both by the other family members and by the social environment they live in, and lack of provision of required moral and material support. It can be said that this status is increasing the stress level of the family. Moreover, the families having child with disability are being pulled by pessimism by the worry of what would happen to their child after they pass away, and their stress levels are thus increasing. Özşenol et al., (2002), by their study examining the psycho-social statuses of families having child with disability, determined that the families were not getting sufficient attention and support for the care of child with disability. In a similar study, Sarısoy (2000) reached to similar findings. As there are no sufficient studies in literature regarding the relationship between the attachment of the required importance to people with disability status variable and stress levels experienced by the families, it is being thought that our finding will contribute to literature.

According to another finding obtained by the study, a statistically significant difference was determined between the perceived stress levels of families having child with intellectual disability in terms of getting home care

---

payment or disability pension through the child status variable. It is observed that this difference was significant in the direction of ones responding as “no”. One of the greatest problems of families having child with disability is deemed as pressure on family budget by the child's nutrition, training and health expenses due to material problems. The most significant income source of the families is often the home care payment or disability pension obtained through the child. This material support is important in terms of covering many problems of the person with disability and of the family. Many families are unable to benefit from material supports, provided through their child with disability in order to decrease the burden on the families in social state comprehension, due to not meeting the predetermined conditions (Genç, 2016). As sufficient studies are not found literate for determining the stress levels of families in terms of getting home care payment or disability pension through the child status variable, it is being thought that our finding will contribute to literature.

Consequently, from the scale of perceived stress levels of families having child with intellectual disability, it was determined that their perceived stress levels were high as the result of scores they got as per the variables of gender, age, educational status, professional status, economic status, participation in trainings with respect to people with disability status, the attachment of the required importance to people with disability status, and getting home care payment or disability pension through the child status.

RECOMMENDATIONS

- It is recommended to have training programs prepared for the mothers and fathers regarding disabilities and peculiarities of disabilities of their children, and to have them provided by experts for the sake of decreasing the stress levels of families having child with intellectual disability.
- The concerns of the families with respect to the future of their child increase the family stress, and causes inability of provision of a health family environment, and for the sake of eliminating this status, centers covering all the care, rehabilitation, health, training and sheltering services with respect to persons with disability should be established by all the units of the government, and it is required to decrease the criteria for benefiting from such centers.

ETHICAL TEXT

In this article, it was complied with writing rules of journal, principles of publication, rules of research and publication ethics, and ethical rules of journal. The responsibility in all kinds of breaches that may arise with respect to the article belongs to the authors. For the application of this study, 12/01/2022 dated and 2022-03-14 numbered document has been received from Istanbul Gelişim University, Ethics committee presidency.

Author(s) Contribution Rate: The author's contribution to this article is 100%

REFERENCES

- Akkok, F., Aşkık, P., & Karancı, A. N. (1992). Özürlü Bir Çocuğa Sahip Anne-Babalardaki Stresin Yordanniası. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 1(02), https://doi.org/10.1501/Ozlegt_0000000007
- Avşaroğlu, S., & Okutan, H. (2018). Zihin Engelli Çocuğu Olan Ailelerin Yaşam Doyumları, İyimeslik ve Psikolojik Belirti Düzeylerinin İncelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 59-76.
- Ayyıldız, T., Şener, D. K., Kulakçı, H., & Veren, F. (2012). Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Annelerin Stresle Baş Etme Yöntemlerinin Değerlendirilmesi. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 11(2),1-12, https://doi.org/10.1501/Ashd_0000000078
- Bailey Jr, D. B., Simeonsson, R. J., Yoder, D. E., & Huntington, G. S. (1990). Preparing professionals to serve infants and toddlers with handicaps and their families: An integrative analysis across eight disciplines. *Exceptional Children*, 57(1), 26-35, <https://doi.org/10.1177/001440299005700104>
- Baker, B.L., Landen, S.J., & Kashima, K.J. (1991). Effects of parent training on families of children with mental retardation: Increased burden or generalized benefit? *American Journal on Mental Retardation*, 96, 127–136.
- Bal, F. (2018). Engelli Çocuğa Sahip Bireylerin Kişilik Özelliklerinin Depresyon ve Stres Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 79(6), 71-90.
- Buz, S. (2003). "Aile Politikalarına Mülteciler Boyutunda Bir Bakış", *Aile ve Toplum*, 2(6), 55.
- Canarslan, H., & Ahmetoğlu, E. (2015). Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Yaşam Kalitesinin İncelenmesi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 13-31.
- Cavkaytar, A. (1999). Zihin Engellilere Öz bakım ve Ev İçi Becerilerinin Öğretiminde Bir Aile Eğitimi Programının Etkililiği. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 2(3), https://doi.org/10.1501/Ozlegt_0000000044
- Cohen, S., Kamarck, T., & Mermelstein, R. (1983). A global measure of perceived stress. *Journal of health and social behavior*, 24(4), 385-396 , <https://doi.org/10.2307/2136404>
- Conk, Z., & Yıldırım, F. (2005). Zihinsel Yetersizliği Olan Çocuğa Sahip Anne/Babaların Stresle Başa Çıkma Tarzlarına ve Depresyon Düzeylerine Planlı Eğitimin Etkisi. *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, 9(2), 1-10.
- Coşkun, Y., & Akkaş, G. (2009). Engelli Çocuğu Olan Annelerin Sürekli Kaygı Düzeyleri İle Sosyal Destek Algıları Arasındaki İlişki. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 213-227.
- Çin, A. (2001). *Grup Rehberliğinin Özürlü Çocuğu Olan Anne Babaların Kaygı Düzeylerinin Azaltılmasındaki Etkisi*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çitil, M., & Doğan, İ. (2019). Engelli Çocuğu Olan Ailelerin Yapısı ve Toplumsal İlişkilerinin Belirlenmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 19(43), 61-108. <https://doi.org/10.21560/spcd.v19i46288.453941>
- Demir, G., Özcan, A., & Kızılırmak, A. (2010). Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Annelerin Depresyon Düzeylerinin Belirlenmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 13(4), 53 – 58.
- Dereli, F., & Okur, S. (2008). Engelli Çocuğa Sahip Olan Ailelerin Depresyon Durumunun Belirlenmesi, *Yeni Tıp Dergisi*, 25, 164–168.
-

- Dönmez, N., Bayhan, P., & Artan, İ. (2000). Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Beklentileri ve Endişe Duydukları Konuların İncelenmesi, *Sosyal Hizmetler Dergisi*, 11, 16-24.
- Dunst, C. J., Leet, H. E., & Trivette, C. M. (1988). Family resources, personal well-being, and early intervention. *The Journal of Special Education*, 22 (1), 108-116, <https://doi.org/10.1177/002246698802200112>
- Dyson, L. L. (1997). Fathers and mothers of school-age children with developmental disabilities: Parental stress, family functioning, and social support. *American Journal on Mental Retardation*, 102(3), 267–279, [https://doi.org/10.1352/0895-8017\(1997\)102<0267:FAMOSC>2.0.CO;2](https://doi.org/10.1352/0895-8017(1997)102<0267:FAMOSC>2.0.CO;2)
- Erkuran, H. (2015). *Alzheimerlı Hastaya Bakım Veren Kişilerin Bakım Yükünün Stresle Baş Etme Durumlarına Etkisi*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Evde Bakım Hemşireliği Anabilim Dalı. On dokuz Mayıs Üniversitesi.
- Ersanlı, K., & Kutlu, M. (1998). Zihinsel Engelli Çocuğu Olan Annelerin Umutsuzluk Düzeyleri. VII. *Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi*, 1, 341-348.
- Eskin, M., Harlak, H., Demirkıran, F., & Dereboy, Ç. (2013, October). Algılanan stres ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: güvenirlik ve geçerlik analizi. *In New Symposium Journal*, 51(3), 132-140.
- Firat, S., Diler, R. S., Avcı, A., & Gulsah, G. (2002). Comparison of Psychopathology in the Mothers of Autistic and Mentally Retarded Children. *Journal of Korean medical science*, 17(5),679-85, <https://doi.org/10.3346/jkms.2002.17.5.679>
- Flynt, S. W., & Wood, T. A. (1989). Stress and coping of mothers of children with moderate mental retardation. *American journal of mental retardation: AJMR*, 94(3), 278-83.
- Fraenkle, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2006). *How to design and evaluate research in education*.
- Genç, Y. (2016). Engellilerin Sosyal Sorunları ve Beklentileri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* , (35/2).
- Gülaldı, D. (2010). *Erken Çocuklukta Serabral Palsi'li ve Otistik Çocuk Annelerinin Ebeveyn Stres Düzeylerinin Yaşam Doyumları İle İlişkisinin İncelenmesi*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güneysucu, J. (2010). *Eğitilebilir Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Olan Babaların Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Stres Düzeyleri ve Stresle Başa Çıkma Tarzlarının İncelenmesi*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Havens, A. (2005). Becoming a resilient family: Child disability and the family system, *Access Today*, 17(5), from <http://www.indiana.edu/~nca/monographs/17family.shtml>
- Kaner, S. (2004). Engelli Çocuğu Olan Ana Babaların Algıladıkları Stres, Sosyal Destek ve Yaşam Doyumlarının İncelenmesi. *Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi Kesin Raporu*, 7-67.
- Kaya, E. (2019). *Hastasına Evde Bakım Verenlerde Stres Düzeyi ve Stresle Başa Çıkma Sosyal Desteğin Etkisi*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Balıkesir Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Kaytez, N., Durualp, E., & Kadan, G. (2015). Engelli Çocuğu Olan Ailelerin Gereksinimlerinin ve Stres Düzeylerinin İncelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 1(19), 197- 214.
- Köksal, G., & Kabasakal, Z. (2012). Zihinsel Engelli Çocukları Olan Ebeveynlerin Yaşamlarında Algıladıkları Stresi Yordayan Faktörlerin İncelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (32), 71-91.

- Kumaş, Ö. A., & Sümer, H. M. (2019). Özel Gereksinimli Küçük Çocuğu Olan Annelerin Öz Yetkinlikleri, Yılmazlık Düzeyleri ve Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 27(1), 163-173, <https://doi.org/10.24106/kefdergi.2445>
- Küçükler, S. (2001). Erken Eğitimin Gelişimsel Geriliği Olan Çocukların Anne-Babalarının Stres ve Depresyon Düzeyleri Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 3(01), https://doi.org/10.1501/Ozlegt_0000000055
- Lustig, D. C. (2002). Family coping in families with a child with a disability, *Education and Training in Mental Retardation and Developmental Disabilities*, 37(1), 14-22, <https://www.jstor.org/stable/23879579>
- Mert, E. (1997). *Farklı Engel Grubunda Çocuğu Olan Anne ve Babaların Gereksinimlerinin Karşılaştırılması*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Nirun, N. (1994). *Sistematiik Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür*. Atatürk Kültür Merkezi.
- Ohaeri, J.U. (2003). "The Burden of Caregiving in Families with a Mental İllness: A Rewiev of 2002." *Current Opinion in Psychiatry*, 16 (4), 457-465, <https://doi.org/10.1097/01.yco.0000079212.36371.c0>
- Özcan, N. (2004). *Zihin Özürlü Çocuklara Tuvalet Becerisi Öğretimine Yönelik Aile Eğitimi Programının Etkililiği*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Özen, A. (2010). Aile Eğitimi. İ. H. Diken (Ed.), *Özel Eğitime Gereksinimi Olan Öğrenciler ve Özel Eğitim* (109-132). Ankara: Pegem Akademi.
- Özokçu, O., & Canpolat, M. (2013). Grup Rehberliği Programının Zihinsel Yetersizliği Olan Çocuğa Sahip Annelerin Stres Düzeylerine Etkisi, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(24), 181-196.
- Özsoy, S. A., Özkahraman, A. G. Ş., & Çallı, Y. H. F. (2006). Zihinsel Engelli Çocuk Sahibi Ailelerin Yaşadıkları Güçlüklerin İncelenmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 9(9), 69-78.
- Özşenol, F., Işıkhan, V., Ünay, B., Aydın, H. İ., Akın, R., & Gökçay, E. (2003). Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Aile İşlevlerinin Değerlendirilmesi. *Gülhane Tıp Dergisi*, 45(2), 157.
- Özşenol, F., Ünay, B., Aydın, H. İ., Akın, R., & Gökçay, E. (2002). Engelli Çocuklara Sahip Ailelerin Psiko-Sosyal Durumlarının ve Beklentilerinin İncelenmesi. *Gülhane Tıp Dergisi*, 44(2), 188-194.
- Parizot, E., Dard, R., Janel, N., & Vialard, F. (2019). Down syndrome and infertility: what support should we provide. *Journal of Assisted Reproduction and Genetics*, 36(6), 1063-1067, <https://doi.org/10.1007/s10815-019-01457-2>
- Robinson, M., & Neece, L. C. (2015). Marital satisfaction, parental stress, and child behaviorproblems among parents of young children with developmental delays. *Journal of Mental Health Research in Intellectual Disabilities*, 8, 23-46, <https://doi.org/10.1080/19315864.2014.994247>
- Sarisoy, M. (2000). *Otistik ve Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Evlilik Uyumları*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sevindik, F., Deveci, S. E., Demirok, A., & Açık, Y. (2006). Engelli Çocuğu Olan Kadınların Demografik, Psiko-Sosyal ve Engelli Çocuğa Ait Doğumsal Özelliklerinin İncelenmesi. *Sağlık ve Toplum*, 16(3), 38-47.

- Sivrikaya, T., & Tekinarslan, İ. Ç. (2013). Zihinsel Yetersizliği Olan Çocuğa Sahip Annelerde Stres, Sosyal Destek Ve Aile Yüğü. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 14(02), 17-31, https://doi.org/10.1501/Ozlegt_0000000182
- Sola, C., & Diken, H. (2008). Gelişimsel Gerilik Riski Altındaki Prematüre ve Düşük Doğum Ağırlıklı Çocuğa Sahip Annelerin Gereksinimlerinin Belirlenmesi. *Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 9(2), 21-36, https://doi.org/10.1501/Ozlegt_0000000124
- Stanojević, N., Nenadović, V., Fatić, S., & Stokić, M. (2017). Exploring factors of stress level in parents of children with autistic spectrum disorder. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 16(4), 445-463, <https://doi.org/10.5937/specedreh16-13861>
- Tamer, M. (2010). *Zihinsel Engelli Çocuk Annelerinde Stres Yönetimi Eğitiminin Etkileri*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uğuz, Ş., Toros, F., Yazgan İnanç, B., & Çolakkadioğlu, O. (2004). Zihinsel ve/veya Bedensel Engelli Çocukların Annelerinin Anksiyete, Depresyon ve Stres Düzeylerinin Belirlenmesi. *Klinik Psikiyatri*, 7, 42-47.
- Ulugöl, F., & Cavkaytar, A. (2020). Zihin Yetersizliği Olan Bireylere Ev İçi Becerilerinin Öğretiminde Aile Eğitimi Programının Etkililiği. *Anadolu journal of educational sciences international*, 10(2), 930-957, <https://doi.org/10.18039/ajesi.760299>
- Varona, R., Saito, T., Takahashi, M., & Kai, I. (2007). Caregiving in the Philippines: A quantitative survey on adult-child caregivers' perceptions of burden, stressors, and social support. *Archives of gerontology and geriatrics*, 45, 27-41, <https://doi.org/10.1016/j.archger.2006.07.007>

ZİHİNSEL ENGELLİ ÇOCUĞA SAHİP AİLELERİN ALGILANAN STRES DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ

Öz

Araştırmanın amacı, zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin algılanan stres düzeylerinin incelenmesidir. Araştırmada genel tarama modellerinden biri olan kesitsel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırma grubu, İstanbul ilinde farklı kurumlarda eğitim ve rehabilitasyon hizmetleri alan farklı düzeylerde zihinsel engelle sahip bireylerin basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile belirlenen 311'i anne, 154'ü baba olmak üzere (n=465) gönüllü ebeveynlerden oluşturulmuştur. Katılımcılara araştırmacı tarafından oluşturulan, ebeveynlerin genel durumları hakkında bilgi edinilmesini sağlayan cinsiyet, yaş, eğitim, meslek, ekonomik durum, engellilerle ilgili eğitim alıp almaması, engellilere gerekli önemin verilip verilmeme durumu, çocuğunuz üzerinden evde bakım aylığı veya engelli maaşı alıp almama durumlarını içeren ve 8 maddeden oluşan "Demografik Bilgi Formu" nun yanı sıra, Cohen, Kamarck ve Mermelstein (1983) tarafından geliştirilen ve Türkçe uyarlanma çalışması Eskin, Harlak, Demirkıran ve Dereboy (2013) tarafından yapılan "Algılanan Stres Ölçeği" uygulanmıştır. Ölçek, toplam 10 maddeden oluşmaktadır ve bireylerin stres düzeyini kendilerinin değerlendirmesini sağlayan bir yapıdadır. İstatistiksel işlem olarak öncelikle verilerin normal dağılıp dağılmadığını test etmek amacı ile Kolmogorov-Smirnov testi uygulanmış ve verilerin normal dağılım göstermesi sonucunda T-test ve ANOVA analizleri kullanılmıştır. Araştırmanın genel bulgularında zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin cinsiyet, yaş, meslek, ekonomik durum, engellikle ilgili eğitime katılıp katılmama, engellilere gerekli önem verilip verilmeme, çocuğun üzerinden evde bakım aylığı veya engelli maaşı alıp almama durumu değişkenlerinde anlamlı farklılıklar tespit edilirken; zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin eğitim durumu değişkeninde anlamlı bir fark tespit edilememiştir. Yapılan analizler sonucunda zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin algılanan stres düzeylerinin yüksek olduğu saptanmıştır. Elde edilen bulguların ışığında ailelerin algılanan stres düzeylerinin nedenleri tartışılarak ailelerin stres düzeylerini azaltmaya yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Zihinsel Engelli, aile, stres

GİRİŞ

Toplum tarafından kabul gören gerçeklerden biri de kişiler arasında var olan bireysel farklılıklardır. Bu bireysel bireysel farklılıklar bazı bireyler için ayırt edici özelliklere sahipken bazı bireyler için basit bir şekilde ayırt edilemeyecek durumlar içerebilmektedir. Zihinsel yetersizliğe sahip bireyler ise ayırt edilemeyecek özelliklere sahip bireylerdir. Fizyolojik gelişim süreci açısından yaşlıları ile benzer özellikler göstermelerine rağmen zihinsel gelişim süreci ve kapasiteleri söz konusu olduğunda ikinci bir kişiye bağımlı bir biçimde hayatlarını sürdürmek zorundadırlar.

Günümüzde toplumun temelini oluşturan ve önemli parçası durumundaki aile, “beslenme, barınma, korunma, sağlıklı yaşama” gibi bireysel; eğitime, yetiştirme ve haklara sahip kılma, gibi kişisel; manevi duygu ve düşüncelerle donatma gibi insani ihtiyaçları karşılayan sosyo-ekonomik bir kurum olarak değerlendirilmelidir (Nirun, 1994). Aileye engelli bir birey dâhil olduğunda bireysel, kişisel ve insani ihtiyaçlar açısından aile daha özel ve dikkat gerektiren bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumdaki aile kendi engelli bireyleri için toplumun yerine getirmede önemli görevleri yerine getirmek adına çaba göstermektedir. Gösterilen bu çaba zaman içinde toplumdaki yapılarda da değişmelere sebep olmaktadır. Bu yönüyle de aile toplumda engelli bireylere karşı sergilenen tutum ve davranışların en temel düzenleyicisi konumunda yer almaktadır.

Zihinsel engelli bireylerin hayatlarını devam ettirebilmelerinde verilen önemli desteğin ilk olarak ebeveynleri, kardeşleri, akrabaları yani aileleri olduğu literatürde birçok çalışmada öne sürülmektedir (Çitil ve Doğan, 2019). Ebeveynler engelli bireylerin hayatlarını devam ettirmeleri sürecinde en çok sorumluluk üstlenen gruptan birisidir. Zihinsel engelli çocuğa sahip olmak birçok sosyo-ekonomik ve psiko-sosyal odaklı sorunu beraberinde getirmektedir. Özel bakım ile eğitim gerektiren ve özel ihtiyaçları olan çocuğa sahip olunması, aile içinde çeşitli sorunlarla ve zorluklarla yüzleşilebileceği anlamına gelebilmektedir. Literatürde yer alan araştırmalar, aile içerisinde annelerin zihinsel engelli çocukla ilgili birçok sorumluluk ve görevin büyük bölümünün üstlenildiğini göstermektedir.

Engelli bireylerin ailelerinin yaşadıkları zorluklar arasında en önemlisi çocuklarının eğitimidir (Nirun, 1994). Ailelerin çocuğun nasıl eğitileceği ve çocuğun sahip olduğu engeli ya da engelleri hakkındaki bilgisi, ailelerin çocukları ile yaşadıkları süreci etkileyen en önemli etmenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Zihinsel engelli bireylerin öz bakım becerilerinin kazandırılması amacıyla ailelere verilen yoğun eğitimlerin sonucunda ailelerin stres düzeylerinin düştüğü öne sürülmektedir (Cavkaytar, 1999; Özcan, 2004; Ulugöl ve Cavkaytar, 2020).

Aileler üzerinde stres ve baskı yaratan faktörler incelendiğinde; yaşam tarzlarının ve günlük rutinlerinin çocuklarının engel durumlarına göre düzenlemek, yapılacak olan tüm planların ve sosyal ilişkilerin engelli birey etrafında şekillenmesi, ebeveynlerin yaşam doyumları ile yaşam kalitelerinin düşük olmasına ve stres seviyelerini arttıran bir faktörler olarak ifade edilmektedir (Canarlan ve Ahmetoğlu, 2015; Avşaroğlu ve Okutan, 2018; Akkok ve ark., 1992).

Engelli bireyin bakımını sağlama ve sürdürmeye yönelik aile tarafından gösterilen çabalar, zaman içerisinde anne ve babaların stres yaşamasına neden olmaktadır. Yaşanılan bu stresin altında yatan nedenlere ailenin kendi dinamikleri açısından bakıldığında; ailenin yaşadığı ekonomik zorluk, engel hakkındaki bilgi düzeyindeki eksiklik,

aile dinamiğinin değışen yapısı ve rolleri ve buna eşlik eden umutsuzluk, depresyon ve stresle başa çıkma becerilerindeki olumsuz psikolojik faktörler yatmaktadır (Köksal ve Kabasakal, 2012).

Ailelerin engelli bireylerin yaşantısında güçlü ve dayanıklı etkiye sahip önemli bir faktör olduğu ifade edilirken, aileler çocuklarının engel duruma göre, duygusal olarak engelli çocuklarına nasıl tepki vermeleri gerektiğini, her engel grubunun kendi reaksiyonlarına uyum sağlamayı, toplum kaynaklarına ulaşmayı, geleceğe yönelik yatırım yapmayı, ailenin dışındaki sosyalleşme fırsatlarına ulaşmanın yollarını aramaktadırlar (Lustig, 2002). Aileler sahip oldukları engelli bireyler için sağlıklı bireyler ile aynı haklara erişmeyi ve faydalanmayı beklemektedirler. Bu anlamda sağlık güvencesi veya finansmanı devlet olan ülkelerde tedavi masraflarına yapılan destekler ailelerin bu haklara erişimi ve yaşadıkları olumsuzlukları önlemek için önem arz etmektedir (Parizot ve ark., 2019). Türkiye’de yapılan çalışmalar incelendiğinde, zihinsel yetersizliği mevcut olan çocukların bakım vereni konumunda bulunan annelerinin stres düzeyleri üzerine çeşitli çalışmalar mevcuttur (Kaytez ve ark., 2015; Sivrikaya ve Tekinarslan, 2013; Demir ve ark., 2010; Uğuz ve ark., 2004). Bu çalışmalarda, yetersizliği bulunan çocuğa sahip ebeveynlerde sosyal desteğin ve çocukla ilgili iş bölümü yapılmasının algılanan stresi azalttığı (Köksal ve Kabasakal, 2012), yetersizliği bulunan çocuğa sahip annelerin algıladıkları sosyal desteğin artırılması sonucu ailenin stresinin ve aile üzerindeki yükünün azalmasına neden olduğu öne sürülmektedir (Sivrikaya ve Tekinarslan, 2013).

YÖNTEM

Bu bölümde çalışma süresince elde edilen verilerin analiziyle ilgili bilgiler sunulmuştur.

Etik Husus

Çalışmanın yürütülebilmesi için gerekli izinler (etik kurul/veli izni) alınarak çalışmaya başlanmıştır. Gönüllülük esasına dayalı olan bu çalışma için etik onay, İstanbul Gelişim Üniversitesi Etik Kurul Başkanlığınca 12/01/2022 tarih ve 2022-03-14 sayılı kararı ile alınmıştır.

Araştırma Modeli

Zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin algılanan stres düzeylerinin incelendiği araştırmada genel tarama modellerinden biri olan kesitsel tarama modeli kullanılmıştır. Kesitsel tarama araştırmalarında betimlenecek değişkenlerin özelliklerine uygun olarak bir seferde ölçüm yapılmak sureti ile gerçekleştirilir (Fraenkle ve ark., 2006).

Araştırma Grubu

Araştırma grubu, İstanbul ilinde farklı kurumlarda eğitim ve rehabilitasyon hizmetleri alan farklı düzeylerde zihinsel engele sahip bireylerin basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile belirlenen ebeveynlerden 311’i anne, 154’ü baba olmak üzere (n=465) gönüllü katılımları ile oluşturulmuştur.

Veri Toplama Araçları

Demografik Bilgi Formu; Araştırmaya katılan zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin bir takım demografik özellikleri hakkında bilgi toplamak amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Bu form ebeveynlerin cinsiyet, yaş, eğitim, meslek, ekonomik durum, engellilerle ilgili eğitim alıp almaması, engellilere gerekli önemin verilip verilmeme durumu, çocuğunuz üzerinden evde bakım aylığı veya engelli maaşı alıp almama durumu, hakkında bilgi edinebilmek amacıyla kullanılmıştır.

Algılanan Stres Ölçeği (ASÖ); Cohen ve ark., (1983) tarafından geliştirilen Algılanan Stres Ölçeğinin Türkçe uyarlaması Eskin ve ark., (2013) tarafından yapılmıştır. Ölçek 10 maddeden oluşmaktadır ve bireylerin stres düzeyini kendilerinin değerlendirmesini sağlayan bir yapıdadır. 5’i likert tipi derecelendirmeye sahip olan ölçekten alınabilecek en düşük 0, en yüksek 40 puan alınabilmektedir. Katılımcıların son bir ay içerisinde karşılaştıkları stresli durumların; üstesinden gelme, çaresiz hissetme, kontrol edebilme ve baş etme becerisi gösterebilmeleri ile ilgili soruları içermektedir. Ölçekten alınan puanların yüksekliği bireyin algılanan stres düzeyinin fazla olduğunu ifade eder.

Verilerin Analizi

Veriler SPSS 25.00 programı aracılığı ile değerlendirilmiştir. Demografik faktörler frekans analizi ile işlenmiştir. Diğer verilerin analizinde; verilerin normal dağılım gösterip göstermedikleri incelenmiş ve veriler normal dağılım gösterdiği tespit edilerek parametrik testlerin yapılması uygun görülmüştür. Araştırmada analiz yöntemleri olarak; Bağımsız olan gruplar için T-TEST, farklı değişkenler arasında çoklu karşılaştırmalar için ise ANOVA testinden yararlanılmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde zihinsel engelli çocuğa sahip ailelere uygulanan “algılanan stres” ölçeğinden elde edilen veriler analiz edilmiş ve aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Kişisel Bilgiler	Değişkenler	F	%
Cinsiyet	Kadın	311	66,9
	Erkek	154	33,1
Yaş	25-30	74	15,9
	31-36	130	28,0
	37-42	134	28,8
	43-49	95	20,4
	50 ve Üstü	32	6,9
Eğitim Durumu	Okuryazar değil	27	5,8
	İlkokul	188	40,4
	Ortaokul	79	17,0
	Lise	105	22,6
	Üniversite	66	14,2
Meslek	Ev Hanımı	231	49,7
	Memur	47	10,1
	İşçi	47	10,1
	Özel Sektör	73	15,7
	Serbest Meslek	39	8,4
	İşsiz	28	6,0
Ekonomik Durum	Kötü	15	3,2

	Orta	64	13,8
	İyi	386	83,0
Engellilerle İlgili Eğitime Katıldınız Mı?	Evet	184	39,6
	Hayır	281	60,4
Engellilere Gereken Önem Veriliyor Mu?	Evet	54	11,6
	Hayır	411	88,4
Çocuğunuz Üzerinden Evde Bakım Aylığı veya Engelli Maaşı Alıyor Musunuz?	Evet	155	33,3
	Hayır	310	66,7

Tablo 1 incelendiğinde, Cinsiyet değişkenine göre katılımcıların %66,9'unun kadın, %33,1'inin ise erkek olduğu görülmektedir. Yaş değişkenine göre %15,9'unun 25-30 yaş, %28,0'inin 31-36 yaş, %28,8'inin 37-42 yaş, %20,4'ünün 43-49 yaş ve %6,9'unun 50 yaş ve üstü katılımcılardan oluştuğu görülmektedir. Eğitim durumu değişkenine göre %5,8'inin okuryazar olmadığı, %40,4'ünün ilkokul, %17,0'inin ortaokul, %22,6'sının lise ve %14,2'sinin üniversite eğitime sahip bireylerden oluştuğu görülmektedir. Meslek grupları değişkenine göre %49,7 sinin ev hanımı, %10,1'inin memur, %10,1'inin işçi, %15,7'sinin özel sektör, %8,4'ünün serbest meslek ve %6,0'sininde işsiz bireylerden oluştuğu görülmektedir. Ekonomik durum değişkenine göre bireylerin %3,2' sinin kötü, %13,8'inin orta ve %83,0'ünün iyi düzeyde olduğu görülmüştür. Engelliler ile ilgili eğitime katılma değişkenine göre %39,6'sı eğitime katılım gösterirken %60,4'ü eğitime katılım göstermemiştir. Engellilere gereken önem veriliyor mu durumuna göre %11,6' sinin evet %88,4' ünün hayır cevabını verilmediği görülmüştür. Çocuğunuz üzerinden evde bakım aylığı veya engelli maaşı alıyor musunuz değişkenine göre %33,3'ünün evet %66,7' sinin de hayır cevabı verdiği görülmüştür.

Tablo 2. Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Cinsiyet Değişkenine Göre Algılanan Stres Düzeyleri T-testi Analiz Sonuçları

	Cinsiyet	N	X	Ss	t	p
Algılanan Stres Puanı	Erkek	311	21,24	5,455	2,083	,038*
	Kadın	154	20,16	4,829		

*p<0,05

Tablo 2 incelediğinde araştırmaya katılan zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin algılanan stres düzeyi ile cinsiyet değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir (p<0,05).

Tablo 3. Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Yaş Değişkenine Göre Algılanan Stres Düzeyleri ANOVA Analiz Sonuçları

Boyut	Yaş	N	X	Ss	f	p	Anlamlı Fark
Algılanan Stres Puanı	25-30 ¹	74	20,10	5,934	2,863	,023	1-2 2-5
	31-36 ²	130	21,92	4,892			
	37-42 ³	134	21,19	5,250			
	43-49 ⁴	95	19,84	5,308			
	50 ve Üstü ⁵	32	20,25	4,500			

*p<0.05

Tablo 3 incelediğinde araştırmaya katılan zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin algılanan stres düzeyi ile yaş değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir (p<0,05). Bu farklılığın 25-30 yaş, 31-36 yaş ve 50 yaş üstü bireylerde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4. Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Eğitim Durumu Değişkenine Göre Algılanan Stres Düzeyleri ANOVA Analiz Sonuçları

Boyut	Eğitim Durumu	N	X	Ss	f	p	Anlamli Fark
Algılanan Stres Puanı	Okuryazar değil ¹	27	21,14	4,951	1,113	,349	-
	İlkokul ²	188	20,97	5,189			
	Ortaokul ³	79	20,39	5,221			
	Lise ⁴	105	21,57	4,943			
	Üniversite ⁵	66	20,00	6,139			

Tablo 4 incelediğinde araştırmaya katılan zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin algılanan stres düzeyi ile eğitim durumu değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($p>0,05$).

Tablo 5. Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Meslek Durumu Değişkenine Göre Algılanan Stres Düzeyleri ANOVA Analiz Sonuçları

Boyut	Meslek	N	X	Ss	f	p	Anlamli Fark
Algılanan Stres Puanı	Ev Hanımı ¹	131	21,45	5,439	1,724	,041	1-4 2-6
	Memur ²	67	19,61	5,921			
	İşçi ³	77	19,89	3,984			
	Özel Sektör ⁴	83	20,84	5,348			
	Serbest Meslek ⁵	49	21,10	4,998			
	İşsiz ⁶	58	19,71	4,387			

* $p<0,05$

Tablo 5 incelediğinde araştırmaya katılan zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin algılanan stres düzeyi ile meslek durumu değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($p<0,05$). Bu farklılığın ev hanımları ile özel sektörde çalışanlar ve memur ile işsiz grubunda olanlar arasında olduğu görülmüştür.

Tablo 6. Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Ekonomik Durumu Değişkenine Göre Algılanan Stres Düzeyleri ANOVA Analiz Sonuçları

Boyut	Ekonomik Durum	N	X	Ss	f	p	Anlamli Fark
Algılanan Stres Puanı	Kötü ¹	15	22,46	5,501	3,493	,031	1-3
	Orta ²	64	22,26	4,738			
	İyi ³	386	20,59	5,317			

* $p<0,05$

Tablo 6 incelediğinde araştırmaya katılan zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin algılanan stres düzeyi ile ekonomik durumu değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($p<0,05$). Bu farklılığın ekonomik durumları kötü ve iyi olan gruplar arasında olduğu görülmüştür.

Tablo 7. Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Engellilerle İlgili Eğitime Katılma Durumu Değişkenine Göre Algılanan Stres Düzeyleri T-testi Analiz Sonuçları

	Engellilerle ilgili eğitime katıldınız mı?	N	X	Ss	t	p
Algılanan Stres Puanı	Evet	184	20,53	5,056	-1,144	,043
	Hayır	281	21,11	5,411		

* $p<0,05$

Tablo 7 incelediğinde araştırmaya katılan zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin algılanan stres düzeyi ile engellilerle ilgili eğitime katılma durumu değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($p<0,05$).

Tablo 8. Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Engellilere Gereken Önem Veriliyor mu Değişkenine Göre Algılanan Stres Düzeyleri T-testi Analiz Sonuçları

Engellilere gereken önem veriliyor mu?		N	X	Ss	t	p
Algılanan Stres Puanı	Evet	54	22,18	5,905	1,934	,047
	Hayır	411	20,71	5,171		

*p<0,05

Tablo 8 incelediğinde araştırmaya katılan zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin algılanan stres düzeyi ile engellilere gereken önem veriliyor mu değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir (p<0,05).

Tablo 9. Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Çocuğunuz Üzerinde Evde Bakım Aylığı veya Engelli Maaşı Alıyor Musunuz Değişkenine Göre Algılanan Stres Düzeyleri T-testi Analiz Sonuçları

Çocuğunuz üzerinden evde bakım aylığı veya engelli maaşı alıyor musunuz?		N	X	Ss	t	p
Algılanan Stres Puanı	Evet	155	21,42	4,972	1,569	,028
	Hayır	310	20,61	5,408		

*p<0,05

Tablo 9 incelediğinde araştırmaya katılan zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin algılanan stres düzeyi ile çocuğunuz üzerinde evde bakım aylığı veya engelli maaşı alıyor musunuz değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir (p<0,05).

TARTIŞMA ve SONUÇ

Zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin algılanan stres düzeylerinin incelediği çalışmada elde edilen bulgular alan yazın çalışmaları ile ilişkilendirilip bu bölümde sunulmuştur.

Araştırma bulgularında zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin algılanan stres düzeyi ile cinsiyet değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı fark tespit edilmiştir. Elde edilen bulgunun kadınlar yönünde anlamlı olduğu görülürken, bu durumun engelli çocuğa bakım verme yükünün annelerin üzerinde olmasından dolayı kaynaklandığı söylenebilir. Ayyıldız ve ark., (2012)'nin zihinsel engelli çocuğa sahip anneler üzerinde yapmış oldukları çalışmada, ailede engelli bir birey olduğunda annenin yaşamış olduğu stresinin, babadan daha fazla olduğunu ve bunun sebebinin ise annelerin sosyal rolü ne olursa olsun çocuğun bakımından temelde sorumlu olan kişi olması olarak ifade etmişlerdir. Kaner, (2004) ise zihinsel engelli çocuğa sahip anne ve babalar üzerinde yapmış oldukları çalışmada, annelerin babalara göre çocuklarına karşı daha duyarlı ve onlarla daha fazla vakit geçirmesi sebebi ile daha fazla stres yaşadıklarını belirtmiştir. Uğuz ve ark., (2004)'nin engelli çocuğa sahip olan ve olmayan anneler üzerinde yaptıkları çalışmada, engelli çocuğa sahip olan annelerin olmayanlara göre stres, anksiyete ve depresyon düzeyinin daha yüksek olduğunu saptamıştır. Dereli ve Okur, (2008)'un engelli çocuğa sahip ailelerin depresyon durumlarını incelediği çalışmada ailelerin depresyon seviyelerinin yüksek olduğu belirlenmişlerdir. Elde edilen bulgunun literatürde bulunan benzer çalışmaların bulguları ile cinsiyet değişkeni açısından benzerlik göstermektedir.

Çalışmada elde edilen diğer bir bulguya göre, zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin algılanan stres düzeyi ile yaş değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı fark tespit edilmiştir. Elde edilen bulgunun düşük yaşta olan ebeveynlerde stres düzeyi yüksek, yüksek yaş olan ebeveynlerde ise düşük stres düzeyi olduğu görülmektedir. Bu durumun engelli çocuğa sahip ailelerin çocuklarının ve kendi yaşlarının ilerlemesi sonucunda tecrübe kazanmaları ve içerisinde buldukları durumu kabullenmeleri ile açıklanabilir. Literatür incelendiğinde çocuğun yaşı ile ailenin yaşı bakım veren ve eğitim durumları dikkate alınarak, engellinin akademik yaşı ilerledikçe yaşına uygun davranışları ve sorumluluklarını yerine getiremedikleri durumlarda aileye yüklenen sorumluluklar artmakta ve yaşamın diğer yükleri ile birlikte ailelerin stres düzeylerinde de artışa sebep olduğunu ifade eden birçok çalışma mevcuttur. (Gülaldı, 2010; Kaytez ve ark., 2015; Robinson ve Neece, 2015; Stanojević ve ark., 2017). Köksal ve Kabasakal, (2012)'nin zihinsel engelli çocukları olan ebeveynlerin in yaşamlarında algıladıkları stresin belirlenmesi amacı ile yapmış oldukları çalışmada, engelli çocuğun bebeklik ya da ergenlik dönemlerinde ailelerin stres ve başa çıkma durumunda farklılık olduğunu ifade etmişlerdir. Bal, (2018)'de engelli çocuğa sahip aileler üzerine yapmış olduğu araştırmada, engelli çocuğa sahip annelerin yaş düzeyi arttıkça sürekli kaygı düzeylerinin yükseldiğini ifade etmişlerdir. Flynt ve Wood, (1989) tarafından yapılan zekâ geriliği olan çocukların annelerinde stres ve başa çıkma durumlarını incelediği çalışmada ise annelerin yaşı arttıkça kaygı düzeylerinin düştüğünü tespit etmişlerdir. Başka bir çalışmada ise, Firat ve ark., (2002)'nin otizmlili ve zihinsel engelli çocuğa sahip anneler üzerine yapmış olduğu çalışmada otizmlili çocuğa sahip genç annelerin depresyon düzeyinin, zihinsel engelli çocuğu sahip ileri yaş annelerin ise durumluk kaygı düzeylerinin anlamlı derecede yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Literatür incelendiğinde genel bulgulara ve araştırma bulgularımıza örtüşmeyen çalışmalarda rastlanmaktadır. Coşkun ve Akkaş, (2009)'in engelli çocuğa sahip annelerin sürekli kaygı düzeyleri ile sosyal destek algılarını inceledikleri çalışmada yaş düzeyleri arttıkça kaygı düzeylerinin de arttığı sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmamızın literatürde bulunan çalışmalar ile yaş değişkeni açısından benzerlik göstermektedir.

Çalışmada elde edilen diğer bir bulguya göre, zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin algılanan stres düzeyi ile eğitim durumu değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı fark tespit edilememiş olsa da, sıra ortalamaları incelendiğinde eğitim seviyesi azaldıkça stres düzeyinin arttığı görülmektedir. Eğitim engelli çocuğa sahip ailelerin zorluklarla baş etmelerini, içinde buldukları duruma uyum sağlamalarını, çocuğun engeli ile ilgili bilgi seviyesini artırıp yetersiz yönlerini kabul etmelerine yardımcı olmaları ve bu sayede endişelerinin ve suçluluk duygularının azalmasını sağlayabilir. Literatür incelendiğinde araştırma bulgularımıza örtüşmeyen çalışmalarda rastlanmaktadır. Ayyıldız ve ark., (2012)'nin zihinsel engelli çocuğa sahip anneler üzerinde yapmış oldukları çalışmada, annelerin eğitim seviyeleri azaldıkça stresle baş etme puan ortalamalarının arttığı, yani stres yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Coşkun ve Akkaş, (2009)'in engelli çocuğa sahip annelerin sürekli kaygı düzeyleri ile sosyal destek algılarını inceledikleri çalışmada anneler eğitim düzeylerinin artışıyla birlikte problem çözme becerilerini de geliştirerek engelli çocuklarına dair karşılaştıkları sorunlara çözüm geliştirmede genellikle daha başarılı olduklarını ifade etmişlerdir. Conk ve Yıldırım, (2005)'in zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip anne/babaların planlı eğitimin yaptığı çalışmada, çalışma grubundaki anne ve/veya babaların eğitim öncesi ile eğitimden sonrasındaki stresle başa çıkma puanları arasında farklılık tespit edilmiştir. Anne babaların eğitim verilmeden önce daha yüksek olan puanlarında eğitim verildikten sonra azalma olduğu saptanmıştır. Sevindik ve

ark., (2006)'nın engelli çocuğu olan kadınlar üzerine yaptıkları çalışmada annelerin eğitim seviyesinin düşüklüğünün yaşamlarından memnun olmama oranlarını arttırdığı saptanmıştır. Varona ve ark., (2007)'nin bakım verenlerin yaşadığı strese yönelik danışmanlık ve eğitim programlarının algıladıkları stres yükü azalttığını bildirmiştir.

Çalışmada elde edilen diğer bir bulguya göre, zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin algılanan stres düzeyi ile meslek durumu değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı fark tespit edilmiştir. Bu farklılığın ev hanımları ve özel sektörde çalışanlar ile memur ve işsiz olanlar arasında olduğu görülmüştür. Bu durumun engelli çocuğa sahip ailelerde çocuğuna bakım ve destek ihtiyacının karşılanmasında fazlaca sorumluluk yüklenmesi anne veya babanın meslek sahibi olsalar bile mesleğini yapmıyor veya çalışmıyor olmalarından kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Literatür incelendiğinde araştırma bulgularımıza örtüşmeyen çalışmalarda rastlanmaktadır. Erkuran, (2015)'in yapmış olduğu çalışmada, bireyin geliri meslek aracılığıyla elde edilir ve meslek bir nevi sağlığı ve sağlık hizmetine ulaşımı etkileyen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır ifadesini kullanmaktadır. Kaya, (2019)'in hastasına bakım verenleri üzerine yapmış olduğu çalışmada, mesleğine ve çalışma durumuna göre stres düzeyi incelendiğinde bireyin meslek ile stres arasında bir ilişkiye ulaşamadığını ifade etmişlerdir. Özşenol ve ark., (2003)'nin engelli çocuğa sahip ailelerin aile işlevlerinin değerlendirilmesi üzerine yaptıkları çalışmada ise, bakım veren kişilerin çalışma durumu ve mesleklerine göre stresle başa çıkma durumları arasında anlamlı bir ilişki bulunamadığı ifade etmişlerdir. Güneysucu, (2010)'un eğitilebilir zihinsel engelli çocuğa sahip olan babaların stres belirtileri üzerine yapmış oldukları çalışmada mesleki durum değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmadığını ifade etmişlerdir.

Çalışmada elde edilen diğer bir bulguya göre, zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin algılanan stres düzeyi ile ekonomik durumu değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı fark tespit edilmiştir. Bu farklılığın ekonomik durumları kötü ve iyi olan gruplar arasında olduğu görülmüştür. Bu durumun gelir azlığı nedeniyle çocuğun bakım, eğitim ve sağlık giderlerinin karşılanamaması sebebiyle oluşa bileceği düşünülmektedir. Literatür incelendiğinde zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin stres seviyesini etkileyen birçok faktörden bahsedilmektedir. Bu faktörlerin en belirginini ise ekonomik durum değişkenliğidir. Çocuğun bakım ve eğitim masraflarının artması nedeniyle yaşanan ekonomik güçlükler, diğer aile gereksinimlerinin yeterince karşılanamaması ve utanç, üzüntü, hayal kırıklığı gibi birçok süreç aile üyelerinin stres yaşamasına neden olabilmektedir (Dyson, 1997; Havens, 2005; Küçükler, 2001). Buz, (2003)'un yapmış olduğu bir çalışmada; ev rutininin bozulması, aile içi rollerinin değişmesi ailelerin ekonomik durumlarının yetersizliğine ve dolayısıyla stres seviyesinin atması ile ilişkilendirmiştir. Bu durumu irdeleyen başka bir çalışma da ise Ohaeri, (2003)'in ailenin birincil görevi çocuklarının temel ihtiyaçlarını gidermek ve bakımlarını sağlayarak sağlıklı bir şekilde hayatlarını sürdürmekle sorumlu olduklarını ifade etmiştir. Kaytez ve ark., (2015)'nin engeli çocuk sahibi annelerin stres düzeylerini incelediği çalışmada maddi gereksinim ve stres arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Sola ve Diken, (2008) tarafından yapılan çalışmada aylık gelir durumuna göre annelerin gereksinimlerinin farklılaşmadığı sonucuna ulaşılırken, Mert, (1997) tarafından yapılan çalışmada ise, aile gereksinimlerinin aylık gelir durumuna göre farklılık oluşturduğu görülmüştür. Kumaş ve Sümer, (2019)'in alt gelir düzeyine sahip annelerin stres düzeyi, üst gelir düzeyine sahip annelerden anlamlı olarak daha düşük olduğunu belirlemiştir. Sivrikaya ve Tekinarslan, (2013)'in zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip

annelerde stres, sosyal destek ve aile yükü nü araştırdığı çalışmada, annenin ekonomik yükü arttıkça stres puanlarında da artış olduğunu tespit etmiştir. Özsoy ve ark., (2006)'nın orta ve ağır derecede zihinsel engelli bireye sahip ailelerde sosyo-ekonomik düzeyler arasında önemli farklılıklar olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Coşkun ve Akkaş (2009)'ın engelli çocuğa sahip anneler üzerinde yapmış oldukları çalışmada, annelerin gelir düzeyleri arttıkça, sürekli kaygı düzeylerinin azaldığı belirlenmiştir. Dönmez ve ark., (1998)'nin engelli çocuğa sahip aileler üzerinde yaptıkları çalışmada anneler çocuklarının engel durumunu öğrendikten sonra en fazla yaşam tarzlarının değiştiğini ve sosyal ilişkilerinin bittiğini, babalar ise yaşamlarında bir değişiklik olmadığını, maddi yük ve sorumlulukların arttığını ifade etmişlerdir. Literatür incelendiğinde elde edilen bulguların, araştırma bulgumuzu destekler nitelikte olduğu görülmektedir.

Çalışmada elde edilen diğer bir bulguya göre, zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin algılanan stres düzeyi ile engellilerle ilgili eğitime katılma değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı fark tespit edilmiştir. Bu farklılık hayır "eğitime katılmadık" cevabını verenler yönünde anlamlıdır. Ailelerin algılanan stres düzeyini etkileyen en önemli faktörlerden biri de çocuklarının engel ve engel özellikleri hakkındaki bilgi seviyeleridir. Bilgi seviyesi arttıkça stres seviyesinin düştüğü söylenilebilir. Çocuklarının engel ve engel özellikleri hakkında bilgi sahibi olan bir ailenin engelli çocuğun eğitim sürecine katılımı engelli bireyin beceri ve davranış gelişimine önemli derecede katkı sağlayacaktır (Özen, 2010). Aile için diğer bir önemli husus ise yaşadıkları olumsuz duyguları ortadan kaldırmaya yardımcı olabilecek seviyede psikolojik destek sağlanmasıdır (Bailey Jr ve ark., 1990). Aileye saklanılacak psikolojik destek ve eğitim engelli çocuğun hayatında olumlu değişiklikler meydana gelmesine sebebiyet vermektedir (Dunst ve ark., 1988). Engelli çocuğa sahip ailelere sunulacak tüm eğitim ve yardım hizmetleri, ebeveynlerin çocuklarına ve kendilerine dair algı, beklenti, duygu ve düşünce seviyelerinde olumlu değişikliklere sebebiyet vereceği ve ailesinin geleceği için umutlarını yeniden ve gerçekçi olarak belirlemelerine katkı sağlayabilmektedir (Ersanlı ve Kutlu, 1998). Kaner (2004)'in yapmış olduğu çalışmada; ebeveynlere verilen eğitim ve sosyal desteğin algıladıkları stresi önemli derecede azalttığı ve engelli çocuklarını yetiştirme sürecinde strese karşı daha dirençli olduklarını ifade etmiştir. Özokçu ve Canpolat (2013)'in zihinsel yetersizliği olan anneler üzerinde yapmış oldukları araştırmada, farklı alanlarda alınan eğitimlerin annelerin stres düzeylerinde önemli derecede azalmaya sebebiyet verdiği sonucuna ulaşmışlardır. Tamer (2010)'in zihinsel engelli çocuğa sahip annelere verilen stres yönetimi eğitimlerinin annelerinin sürekli kaygı ve depresyon düzeylerini anlamlı seviyede azalttığını saptamıştır. Yapılan benzer bir çalışmada ise Çin (2001)'in engelli çocuğu olan anne ve babaların aldıkları grup rehberliği eğitimlerinin kaygı düzeyini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Baker ve ark., (1991)'nin zihinsel yetersizliği olan ebeveynlere yönelik verilen grup eğitimi neticesinde ebeveynlerin stres ve depresyon seviyelerinde düşüş olduğunu tespit etmişlerdir. Literatür incelendiğinde ailelerin engel ve engellilik ile ilgili eğitim alma durumlarının stres düzeylerindeki azalmaya sebebiyet verdiği görülmektedir. Elde edilen bulgular araştırma bulgumuzu destekler niteliktedir.

Çalışmada elde edilen diğer bir bulguya göre, zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin algılanan stres düzeyi ile engellilere gereken önem veriliyor mu değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Bu farklılığın "hayır" cevabını verenler yönünde anlamlıdır. Bu durumun ana sebebi engelli bireye sahip ailelerin bakım vermekte oldukları çocuklarının gerek diğer aile bireyleri, gerekse yaşamış oldukları sosyal çevre tarafından

önemsenmemesi ve gerekli maddi, manevi desteğin sağlanmaması sebebiyle oluşa bileceği düşünülmektedir. Bu durumun ailenin stres seviyesini artırdığı söylenebilir. Ayrıca engelli çocuğa sahip aileler kendilerinden sonra çocuklarına ne olacağı endişesi ebeveynlerin karamsarlığa itmekte ve stres düzeylerini de artırmaktadır. Özşenol ve ark., (2002)'nin engelli çocuklara sahip ailelerin psiko-sosyal durumlarını incelediği çalışmada, ailelerin engellinin bakımında yeterli ilgiyi ve desteği almadıklarını saptamışlardır. Benzer bir çalışmada ise, Sarisoy (2000)'un yapmış olduğu çalışmada benzer bulguya ulaşmıştır. Literatür incelendiğinde engellilere gereken önem verilip verilmemesi değişkeni ile ailelerin yaşamış oldukları stres düzeyleri arasında yeterli çalışmalara rastlanamaması sebebi ile bulgumuzun alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmada elde edilen diğer bir bulguya göre, zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin algılanan stres düzeyi ile çocuğunuz üzerinden evde bakım aylığı veya engelli maaşı alıyor musunuz değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Bu farklılığın "hayır" cevabını verenler yönünde anlamlı olduğu görülmektedir. Engelli çocuğa sahip ailelerin en büyük sorunlarından biri de maddi sıkıntılardan dolayı çocuklarının beslenme, eğitim ve sağlık giderlerinin aile bütçesini zorlaması olarak görülmektedir. Ailelerin en önemli gelir kaynağı çocukları üzerinden aldıkları evde bakım aylığı veya engelli maaşıdır. Alınan bu maddi destek sayesinde engelli ve ailenin birçok sorununun giderilmesi açısından önemlidir. Sosyal devlet anlayışı içerisinde ailelerin üzerindeki yükleri azaltabilmek için engelli çocukları üzerinden sağlanan maddi desteklerden birçok aile belirlenen şartları taşımadığı için bu imkânlardan faydalanamamaktadır (Genç, 2016). Literatür incelendiğinde çocuğunuz üzerinden evde bakım aylığı veya engelli maaşı alıyor musunuz değişkeni ile ailelerin yaşamış oldukları stres düzeylerini belirlemeye yönelik yeterli çalışmalara rastlanamaması sebebi ile bulgumuzun alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak, araştırmaya katılan zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin algılanan stres ölçeğinden; cinsiyet, yaş, eğitim, meslek, ekonomik durum, engellilerle ilgili eğitim alıp almaması, engellilere gerekli önemin verilip verilmeme durumu, çocuğunuz üzerinden evde bakım aylığı veya engelli maaşı alıp almama durumu değişkenlerine göre aldıkları puanlar neticesinde algılanan stres düzeylerinin yüksek olduğu saptanmıştır.

ÖNERİLER

- Zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin stres düzeylerinin azaltılması adına anne ve babalara çocuklarının engel ve engel özelliklerine ilişkin eğitim programları hazırlanmalı ve bu uzman kişiler tarafından verilmesi önerilir.
- Ailelerin çocuklarının geleceği ile ilgili kaygıları aile stresini artırmakta ve sağlıklı bir aile ortamının sağlanamamasına sebebiyet vermektedir, bu durumun giderilmesi adına devletin tüm birimleri engellilerle ilgili bakım, rehabilitasyon, sağlık, eğitim ve barınma hizmetlerinin bir arada olduğu merkezler kurmalı ve bu merkezlerden yaralanma kriterlerinin azaltılması gerekmektedir.

ETİK METNİ

Bu makalede dergi yazım kurallarına, yayın ilkelerine, araştırma ve yayın etiği kurallarına, dergi etik kurallarına uyulmuştur. Makale ile ilgili doğabilecek her türlü ihlallerde sorumluluk yazarlara aittir. Makalenin etik kurul izni İstanbul Gelişim Üniversitesi, Etik kurul başkanlığı tarafından 12/01/2022 tarih 2022-03-14 sayılı kararı ile alınmıştır.

Yazar Katkı Oranı: Yazarın bu makaleye katkı oranı %100' dür.

KAYNAKÇA

- Akkok, F., Aşkak, P., & Karancı, A. N. (1992). Özürlü Bir Çocuğa Sahip Anne-Babalardaki Stresin Yordannısı. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 1(02), https://doi.org/10.1501/Ozlegt_0000000007
- Avşaroğlu, S., & Okutan, H. (2018). Zihin Engelli Çocuğu Olan Ailelerin Yaşam Doyumları, İyimserlik ve Psikolojik Belirti Düzeylerinin İncelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 59-76.
- Ayyıldız, T., Şener, D. K., Kulakçı, H., & Veren, F. (2012). Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Annelerin Stresle Baş Etme Yöntemlerinin Değerlendirilmesi. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 11(2), 1-12, https://doi.org/10.1501/Ashd_0000000078
- Bailey Jr, D. B., Simeonsson, R. J., Yoder, D. E., & Huntington, G. S. (1990). Preparing professionals to serve infants and toddlers with handicaps and their families: An integrative analysis across eight disciplines. *Exceptional Children*, 57(1), 26-35, <https://doi.org/10.1177/001440299005700104>
- Baker, B.L., Landen, S.J., & Kashima, K.J. (1991). Effects of parent training on families of children with mental retardation: Increased burden or generalized benefit? *American Journal on Mental Retardation*, 96, 127–136.
- Bal, F. (2018). Engelli Çocuğa Sahip Bireylerin Kişilik Özelliklerinin Depresyon ve Stres Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 79(6), 71-90.
- Buz, S. (2003). "Aile Politikalarına Mülteciler Boyutunda Bir Bakış", *Aile ve Toplum*, 2(6), 55.
- Canarslan, H., & Ahmetoğlu, E. (2015). Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Yaşam Kalitesinin İncelenmesi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 13-31.
- Cavkaytar, A. (1999). Zihin Engellilere Öz bakım ve Ev İçi Becerilerinin Öğretiminde Bir Aile Eğitimi Programının Etkililiği. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 2(3), https://doi.org/10.1501/Ozlegt_0000000044
- Cohen, S., Kamarck, T., & Mermelstein, R. (1983). A global measure of perceived stress. *Journal of health and social behavior*, 24(4), 385-396 , <https://doi.org/10.2307/2136404>
- Conk, Z., & Yıldırım, F. (2005). Zihinsel Yetersizliği Olan Çocuğa Sahip Anne/Babaların Stresle Başa Çıkma Tarzlarına ve Depresyon Düzeylerine Planlı Eğitimin Etkisi. *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, 9(2), 1-10.

- Coşkun, Y., & Akkaş, G. (2009). Engelli Çocuğu Olan Annelerin Sürekli Kaygı Düzeyleri İle Sosyal Destek Algıları Arasındaki İlişki. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 213-227.
- Çin, A. (2001). *Grup Rehberliğinin Özürlü Çocuğu Olan Anne Babaların Kaygı Düzeylerinin Azaltılmasındaki Etkisi*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çitil, M., & Doğan, İ. (2019). Engelli Çocuğu Olan Ailelerin Yapısı ve Toplumsal İlişkilerinin Belirlenmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 19(43), 61-108. <https://doi.org/10.21560/spcd.v19i46288.453941>
- Demir, G., Özcan, A., & Kızılırmak, A. (2010). Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Annelerin Depresyon Düzeylerinin Belirlenmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 13 (4), 53 – 58.
- Dereli, F., & Okur, S. (2008). Engelli Çocuğa Sahip Olan Ailelerin Depresyon Durumunun Belirlenmesi, *Yeni Tıp Dergisi*, 25, 164–168.
- Dönmez, N., Bayhan, P., & Artan, İ. (2000). Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Beklentileri ve Endişe Duydukları Konuların İncelenmesi, *Sosyal Hizmetler Dergisi*, 11, 16-24.
- Dunst, C. J., Leet, H. E., & Trivette, C. M. (1988). Family resources, personal well-being, and early intervention. *The Journal of Special Education*, 22 (1), 108-116, <https://doi.org/10.1177/002246698802200112>
- Dyson, L. L. (1997). Fathers and mothers of school-age children with developmental disabilities: Parental stress, family functioning, and social support. *American Journal on Mental Retardation*, 102(3), 267–279, [https://doi.org/10.1352/0895-8017\(1997\)102<0267:FAMOSC>2.0.CO;2](https://doi.org/10.1352/0895-8017(1997)102<0267:FAMOSC>2.0.CO;2)
- Erkuran, H. (2015). *Alzheimerlı Hastaya Bakım Veren Kişilerin Bakım Yükünün Stresle Baş Etme Durumlarına Etkisi*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Evde Bakım Hemşireliği Anabilim Dalı. On dokuz Mayıs Üniversitesi.
- Ersanlı, K., & Kutlu, M. (1998). Zihinsel Engelli Çocuğu Olan Annelerin Umutsuzluk Düzeyleri. *VII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi*, 1, 341-348.
- Eskin, M., Harlak, H., Demirkıran, F., & Dereboy, Ç. (2013, October). Algılanan stres ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: güvenilirlik ve geçerlik analizi. *In New Symposium Journal*, 51(3), 132-140.
- Firat, S., Diler, R. S., Avcı, A., & Gulsah, G. (2002). Comparison of Psychopathology in the Mothers of Autistic and Mentally Retarded Children. *Journal of Korean medical science*, 17(5),679-85, <https://doi.org/10.3346/jkms.2002.17.5.679>
- Flynt, S. W., & Wood, T. A. (1989). Stress and coping of mothers of children with moderate mental retardation. *American journal of mental retardation: AJMR*, 94(3),278-83.
- Fraenkle, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2006). *How to design and evaluate research in education*.
- Genç, Y. (2016). Engellilerin Sosyal Sorunları ve Beklentileri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* , (35/2).
- Gülaldı, D. (2010). *Erken Çocuklukta Serabral Palsi'li ve Otistik Çocuk Annelerinin Ebeveyn Stres Düzeylerinin Yaşam Doyumları İle İlişkisinin İncelenmesi*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güneysucu, J. (2010). *Eğitilebilir Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Olan Babaların Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Stres Düzeyleri ve Stresle Başa Çıkma Tarzlarının İncelenmesi*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
-

- Havens, A. (2005). Becoming a resilient family: Child disability and the family system, *Access Today*, 17(5), from <http://www.indiana.edu/~nca/monographs/17family.shtml>
- Kaner, S. (2004). Engelli Çocuğu Olan Ana Babaların Algıladıkları Stres, Sosyal Destek ve Yaşam Doyumlarının İncelenmesi. *Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi Kesin Raporu*, 7-67.
- Kaya, E. (2019). *Hastasına Evde Bakım Verenlerde Stres Düzeyi ve Stresle Başa Çıkmada Sosyal Desteğin Etkisi*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Balıkesir Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Kaytez, N., Durualp, E., & Kadan, G. (2015). Engelli Çocuğu Olan Ailelerin Gereksinimlerinin ve Stres Düzeylerinin İncelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 1(19), 197- 214.
- Köksal, G., & Kabasakal, Z. (2012). Zihinsel Engelli Çocukları Olan Ebeveynlerin Yaşamlarında Algıladıkları Stresi Yordayan Faktörlerin İncelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (32), 71-91.
- Kumaş, Ö. A., & Sümer, H. M. (2019). Özel Gereksinimli Küçük Çocuğu Olan Annelerin Öz Yetkinlikleri, Yılmazlık Düzeyleri ve Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 27(1), 163-173, <https://doi.org/10.24106/kefdergi.2445>
- Küçük, S. (2001). Erken Eğitimin Gelişimsel Geriliği Olan Çocukların Anne-Babalarının Stres ve Depresyon Düzeyleri Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 3(01), https://doi.org/10.1501/Ozlegt_0000000055
- Lustig, D. C. (2002). Family coping in families with a child with a disability, *Education and Training in Mental Retardation and Developmental Disabilities*, 37(1), 14-22, <https://www.jstor.org/stable/23879579>
- Mert, E. (1997). *Farklı Engel Grubunda Çocuğu Olan Anne ve Babaların Gereksinimlerinin Karşılaştırılması*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Nirun, N. (1994). *Sistemik Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür*. Atatürk Kültür Merkezi.
- Ohaeri, J.U. (2003). "The Burden of Caregiving in Families with a Mental İllness: A Rewiev of 2002." *Current Opinion in Psychiatry*, 16 (4), 457-465, <https://doi.org/10.1097/01.yco.0000079212.36371.c0>
- Özcan, N. (2004). *Zihin Özürlü Çocuklara Tuvalet Becerisi Öğretimine Yönelik Aile Eğitimi Programının Etkililiği*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Özen, A. (2010). Aile Eğitimi. İ. H. Diken (Ed.), *Özel Eğitime Gereksinimi Olan Öğrenciler ve Özel Eğitim* (109-132). Ankara: *Pegem Akademi*.
- Özokçu, O., & Canpolat, M. (2013). Grup Rehberliği Programının Zihinsel Yetersizliği Olan Çocuğa Sahip Annelerin Stres Düzeylerine Etkisi, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(24), 181-196.
- Özsoy, S. A., Özkahraman, A. G. Ş., & Çallı, Y. H. F. (2006). Zihinsel Engelli Çocuk Sahibi Ailelerin Yaşadıkları Güçlüklerin İncelenmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 9(9), 69-78.
- Özşenol, F., Işıkhani, V., Ünay, B., Aydın, H. İ., Akın, R., & Gökçay, E. (2003). Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Aile İşlevlerinin Değerlendirilmesi. *Gülhane Tıp Dergisi*, 45 (2), 157.
- Özşenol, F., Ünay, B., Aydın, H. İ., Akın, R., & Gökçay, E. (2002). Engelli Çocuklara Sahip Ailelerin Psiko-Sosyal Durumlarının ve Beklentilerinin İncelenmesi. *Gülhane Tıp Dergisi*, 44(2), 188-194.

- Parizot, E., Dard, R., Janel, N., & Vialard, F. (2019). Down syndrome and infertility: what support should we provide. *Journal of Assisted Reproduction and Genetics*, 36(6), 1063-1067, <https://doi.org/10.1007/s10815-019-01457-2>
- Robinson, M., & Neece, L. C. (2015). Marital satisfaction, parental stress, and child behavior problems among parents of young children with developmental delays. *Journal of Mental Health Research in Intellectual Disabilities*, 8, 23–46, <https://doi.org/10.1080/19315864.2014.994247>
- Sarisoy, M. (2000). *Otistik ve Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Evlilik Uyumları*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sevindik, F., Deveci, S. E., Demirok, A., & Açık, Y. (2006). Engelli Çocuğu Olan Kadınların Demografik, Psiko-Sosyal ve Engelli Çocuğa Ait Doğumsal Özelliklerinin İncelenmesi. *Sağlık ve Toplum*, 16(3), 38-47.
- Sivrikaya, T., & Tekinarslan, İ. Ç. (2013). Zihinsel Yetersizliğı Olan Çocuğa Sahip Annelerde Stres, Sosyal Destek Ve Aile Yükü. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 14(02), 17-31, https://doi.org/10.1501/Ozlegt_0000000182
- Sola, C., & Diken, H. (2008). Gelişimsel Gerilik Riski Altındaki Prematüre ve Düşük Doğum Ağırlıklı Çocuğa Sahip Annelerin Gereksinimlerinin Belirlenmesi. *Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 9(2), 21-36, https://doi.org/10.1501/Ozlegt_0000000124
- Stanojević, N., Nenadović, V., Fatić, S., & Stokić, M. (2017). Exploring factors of stress level in parents of children with autistic spectrum disorder. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 16(4), 445-463, <https://doi.org/10.5937/specedreh16-13861>
- Tamer, M. (2010). *Zihinsel Engelli Çocuk Annelerinde Stres Yönetimi Eğitiminin Etkileri*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uğuz, Ş., Toros, F., Yazgan İnanç, B., & Çolakkadıoğlu, O. (2004). Zihinsel ve/veya Bedensel Engelli Çocukların Annelerinin Anksiyete, Depresyon ve Stres Düzeylerinin Belirlenmesi. *Klinik Psikiyatri*, 7, 42–47.
- Ulugöl, F., & Cavkaytar, A. (2020). Zihin Yetersizliğı Olan Bireylere Ev İçi Becerilerinin Öğretiminde Aile Eğitimi Programının Etkililiğı. *Anadolu journal of educational sciences international*, 10(2), 930-957, <https://doi.org/10.18039/ajes.760299>
- Varona, R., Saito, T., Takahashi, M., & Kai, I. (2007). Caregiving in the Philippines: A quantitative survey on adult-child caregivers' perceptions of burden, stressors, and social support. *Archives of gerontology and geriatrics*, 45, 27–41, <https://doi.org/10.1016/j.archger.2006.07.007>